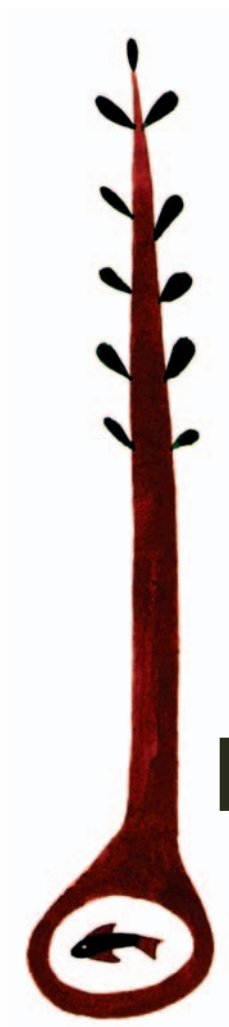

II SKA EST
STNI SKA
TNI SKA E
ESTNISKA

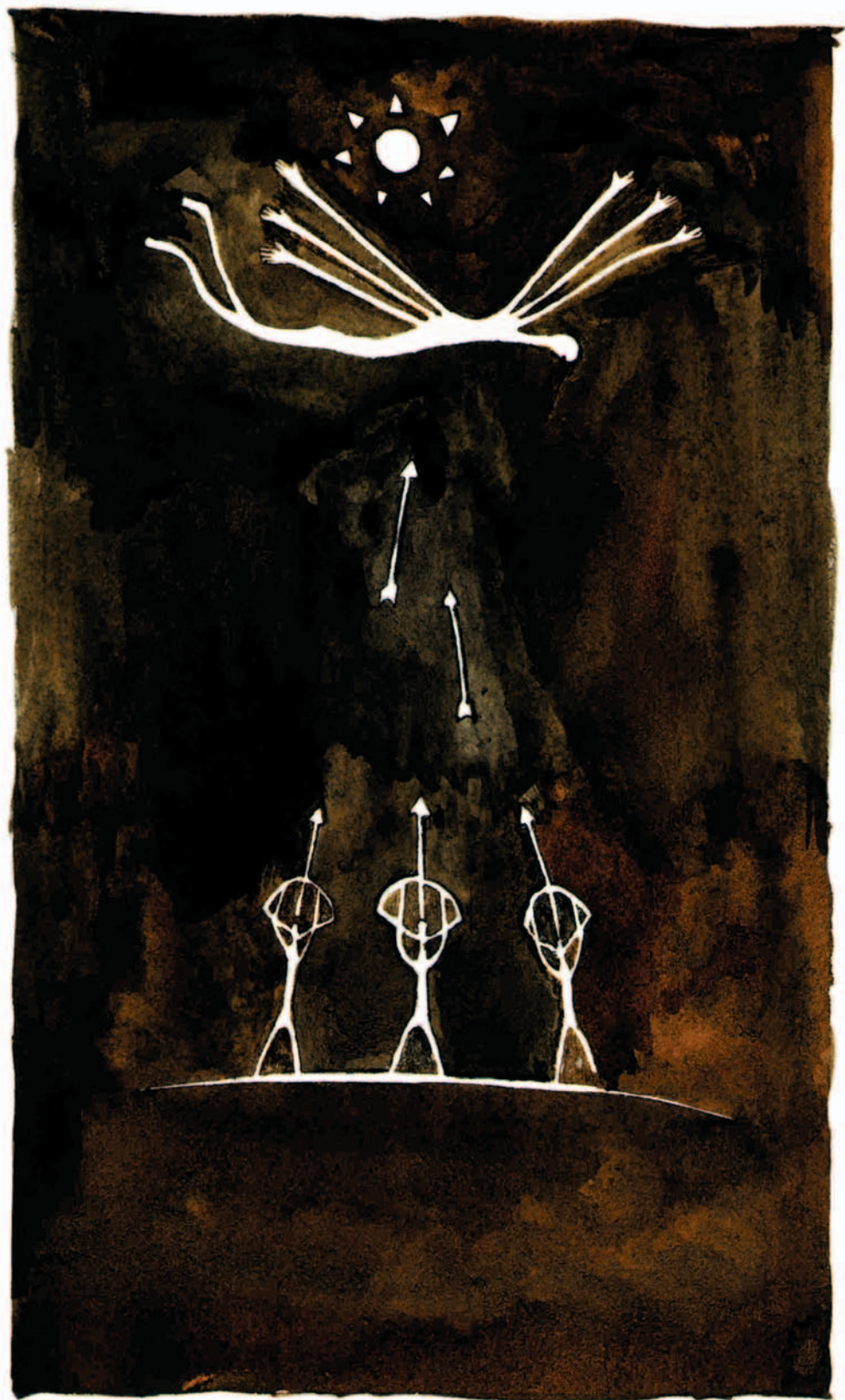

Kala on puu juures
"En fisk finns vid trädet"
Ordagrant: "En fisk
finns i trädets rot"

Estniska

Urmas Sutrop

Svensk översättning av Raimo Raag

Estniska används i det militära... i luftfarten... i scenkonsten

Estniska

Esternas förfäder kom till Östersjökusten för 13 000 år sedan, då inlandsisen efter den senaste nedisningen hade dragit sig tillbaka och frilagt det område som vi idag kallar Estland. De första människorna följde sina renhjordar och kom söderifrån, från Centraleuropa. Även om ordförrådet och grammatiken i det språk som dessa människor talade har förändrats fullständigt sedan dess, kan man i dagens estniska fortfarande spåra tundrajägarernas tankesätt för tusentals år sedan.

De flesta språk i Europa hör till den indoeuropeiska språkgruppen, exempelvis spanska, polska, litauiska, svenska, albanska, romani chib, grekiska och walesiska. Av de gamla icke-indoeuropeiska språk som för länge sedan talades över hela kontinenten, är det få som lyckats överleva: baskiska i Pyrenéerna, de finsk-ugriska språken i norra och centrala Europa och de kaukasiska, t.ex. georgiska, i Europas sydöstra hörn.

Estniska hör till de finsk-ugriska språkens östersjöfinska grupp. Språket är inte släkt med sina indoeuropeiska grannspråk, ryska, lettiska och svenska. Finska,

ungerska och estniska är de mest kända finsk-ugriska språken. Mindre kända är följande småspråk i samma språkgrupp: sydestniska, votiska, liviska, ingriska, vepsiska, karelska, samiska, erza, moksja, mariska, udmurtiska och komiska. Dessa språk talas från Skandinavien till Sibirien.

Estniska skiljer sig från sitt största nära släktspråk, finska, minst lika mycket som engelska från frisiska. Skillnaderna mellan estniska och ungerska är ungefär lika stora som mellan svenska och persiska.

Jämte isländska är estniska idag ett av de minsta språken i världen som fyller alla de funktioner som krävs för att en självständig stat ska fungera.

Undervisning från grundskola till universitet sker på estniska; estniska används som vetenskapsspråk inom modern molekylärbiologi, astronomi, informationsteknologi, semiotik osv. Estniska används i försvarsmakten, luftfarten och media – på alla områden. Estniska är det enda ämbetsspråket i all kommunal och statlig förvaltning. Sedan den 1 maj 2004 är estniska ett av Europeiska unionens likaberättigade språk.

Språket och en levande tradition

Till och med den alldagligaste estniska har flera gamla uttryckssätt som förmodligen går tillbaka till istiden.

Esterna säger *külma käes, vihma käes, päikese käes, tuule käes* ”i kylans, regnets, solens, vindens hand” eller *ta sai koerte käest hammustada* ”hon eller han blev biten av hundens hand”, det vill säga ”hon eller han blev biten av hunden”, eller *ta sai nōgeste käest kõrvetada* ”hon eller han blev bränd av nässlornas hand”. Det torde vara tämligen uppenbart att ingen längre tror att vinden, regnet, hundar eller brännässlor har händer. Men förr i världen tillskrevs företeelser som personifierade naturfenomen särskild kraft – för att inte tala om djur och växter. Denna kraft som ibland kontrollerade människan symboliserades av en hand. Följaktligen kan det nutida estniska ordet *käskima* ”befalla” förklaras med uttrycket ”att utdela order med handen”, jfr *käsilane* ”hantlangare”.

I alla uttrycken ovan står ordet för ”hand” i ental. Detta förklaras av att våra förfäder hade en helhetssyn på tillvaron. Allt utgjorde en

helhet, en totalitet, även de dubbla kroppsdelarna, som man talade om uteslutande i singular. När någon ville omtala en av sina händer, tvingades vederbörande säga *pool kätt* ”en halv hand”. Så uppstod indelningen av hela världen i en vänster- och en högerhalva.

Än idag använder esterna ord för kroppsdelar för att uttrycka rumsliga förhållanden, oftast utan att själva vara medvetna om det. När en sak befinner sig *kõrval* ”bredvid” en annan, faller det esten inte längre in att hon eller han egentligen säger att något ligger ”på hennes eller hans öra”: *kõrv, kõrva* betyder ”öra” och ändelsen *-l* motsvarar svenskans preposition ”(uppe) på”. Den estniska postpositionen *peal* ”på” betyder ordagrant ”på huvudet” (*pea* ”huvud” + *-l*); *juures* (*juur, juure* + *-s*) som i nutida estniska betyder ”vid, intill”, betydde ursprungligen att någon eller något befann sig nära *juur*, talarens ”rot”, det vill säga på ett ställe där vederbörande berörde marken.

Ingel on päikese käes
”En ängel är i solen”
Ordagrant: ”En ängel
är i solens hand”

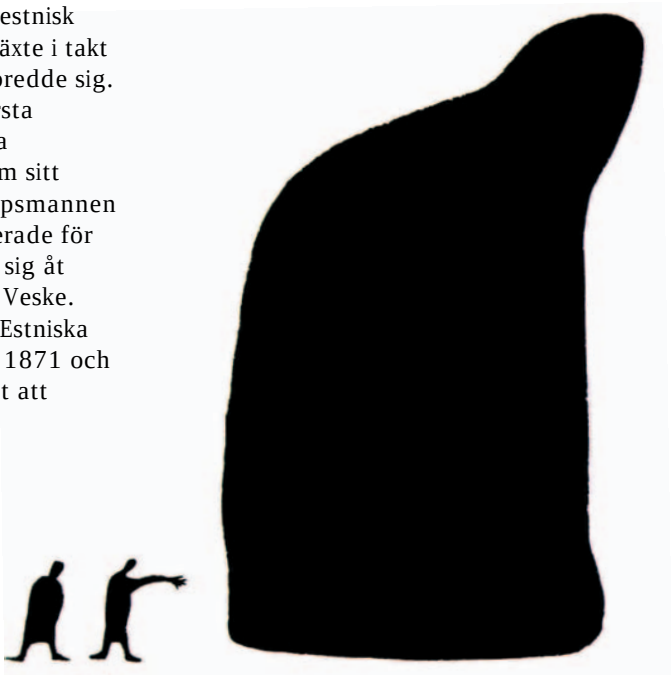

Estniska talas idag av cirka 1,1 miljoner människor över hela världen. Omkring 950 000 av dem bor i Estland. Drygt 150 000 lever utspridda i länder som Sverige, Kanada, USA, Ryssland, Australien, Finland och Tyskland.

De första försöken att vetenskapligt beskriva estniska gjordes under det tidiga 1600-talet. 1803 inrättades ett lektorat i estniska vid det då tyskspråkiga universitetet i Dorpat (Tartu), grundat 1632. Intresset för estniska och estnisk kultur bland balttyska estofiler växte i takt med att upplysningens idéer utbreddes sig. Under 1800-talet började de första estniska intellektuella att författa vetenskapliga undersökningar om sitt modersmål. Den förste vetenskapsmannen av estnisk härkomst som disputerade för doktorsgraden och som ägnade sig åt finsk-ugriska språk hette Mihkel Veske. Han var verksam på 1870-talet. Estniska skriftställarsällskapet grundades 1871 och satte som mål för sin verksamhet att standardisera estniskan.

1919 skapades en professur för estniska vid universitetet i Tartu, samtidigt som estniska gjordes till undervisningsspråk. För närvarande bedrivs estnisk språkforskning vid Institutet för estniska i Tallinn, universitetet i Tartu och Tallinn samt vid en mängd akademiska lärosäten över hela världen.

De första försöken att beskriva estniska...

Hur olika språk förhåller sig till varandra kan man ofta utläsa ur likheterna mellan räkneorden:

	ungerska	finska	estniska	lettiska	ryska	engelska
1	egy	yksi	üks	viens	odin	one
2	kettő	kaksi	kaks	divi	dva	two
3	három	kolme	kolm	triš	tri	three
4	négy	neljä	neli	cētri	cētyre	four
5	öt	viisi	viis	pieci	pjat´	five
6	hat	kuusi	kuus	sesī	sěst´	six
7	hét	seitsemän	seitse	septinī	sem´	seven
8	nyolc	kahdeksan	kaheksa	astonī	vosem´	eight
9	kilenc	yhdeksän	üheksa	devinī	devjat´	nine
10	tíz	kymmenen	kümme	desmit	desjat´	ten

De finsk-ugriska och samojediska språken

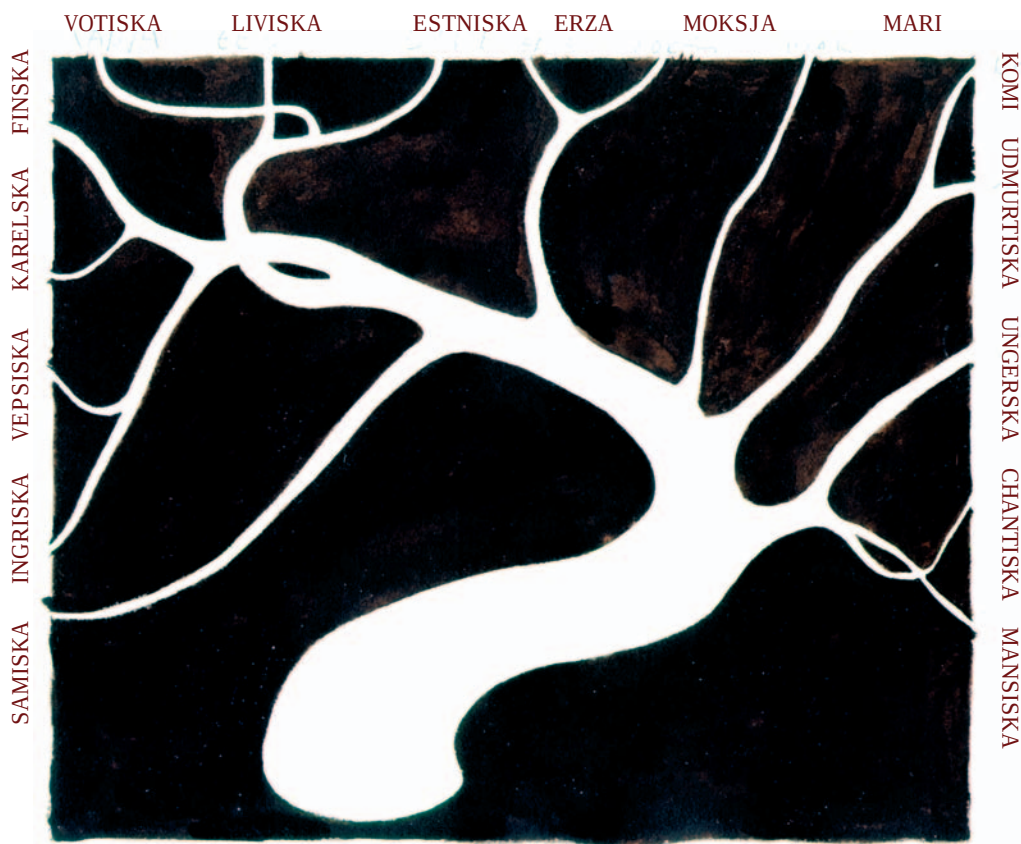
● estniska	● votiska	● komi-permjakiska	● chantiska	● selkupiska
● sydestniska	● ingriska	● udmurtiska	● mansiska	
● liviska	● karelska och lydiska	● mari	● nentsiska	
● finska	● samiska	● erza och moksja	● entsiska	
● vepsiska	● komi	● ungerska	● nganassanska	

Historia

Många språkforskare ansluter sig inte längre till språkträdsteorin som ännu för ett drygt årtionde sedan var en allmänt omfattad teori. Enligt denna har alla finsk-ugriska språk, liksom indoeuropeiska och andra språkgrupper, utvecklats ur ett urspråk. Följaktligen har man börjat ifrågasätta åtskilliga antaganden om när vissa förändringar ägde rum i estniskan innan man började använda språket i skrift och när de särdrag som utmärker

estniskan uppstod. Numera hyser man betänkligheter mot flera hypoteser om estniskans tidigaste utveckling före 1200-talet.

Däremot råder enighet om att den forntida estniskan påverkats av olika germanska, baltiska och fornslaviska språk. Detta bevisas av en mängd lånord från dessa språkformer och olika förändringar i uttalet.

Ett slingrigt stamträd över de finsk-ugriska språken

Det äldsta belägget för ett estniskt ord härstammar från 700-talet e. Kr.: i sin *Cosmographia* nämner prästen Aeticus Ister en ö med namnet Taraconta (Tharaconta), som förmodligen avser hela Estland eller Saaremaa, Estlands största ö. Att beskriva Estland som en ö är inte så konstigt som det kan förefalla om man betänker att den nordtyske krönikören Adam av Bremen ännu på 1000-talet trodde att Estland och Skandinavien var olika delar av en arkipelag. Taraconta kan tolkas som *Taara* + *kond*. *Taara* var en av de forna esternas största gudomar; affixet *kond* betecknar i estniska en samling av människor, t.ex. *perekond* "familj", *sugukond* "släkt", eller en rumslik enhet, t.ex. *maakond* "län", *kihelkond* "socken". Därigenom låter sig Taraconta mycket lätt förknippas med esterna, anhängarna av guden *Taara*.

På 1200-talet inleds en fas i estniskans utveckling som kännetecknas av ett större antal skriftliga källor. Vid denna tid nådde tyska och skandinaviska korsfarare Estland, ett av de sista hedniska länderna i Europa. Korståget till esternas land beskrevs i början av 1200-talet på latin i Henriks livländska krönika, *Heinrici Chronicon Livoniae*, som innehåller estniska ord och meningsfragment.

Många estniska egennamn och ortnamn finns också belagda på 1200-talet. Sålunda förtecknas i kung Valdemars jordebok, *Liber Census Daniae*, som tillkom 1219/20, ca 500 ortnamn i norra Estland. Av dessa har 450 bevarats till våra dagar och erbjuder ett omfattande dokumentärt jämförelsematerial för att fastställa språkliga förändringar.

Till följd av korstågen slog sig företrädesvis lågtysk adel och borgare ner i Gammallivland, som omfattade nuvarande Estland och Lettland. Även om överhögheten över området växlade under de följande 700 åren av utländskt – danskt, polskt, svenskt och ryskt – styre, utövade såväl lågtyska och högtyska som den lokala balttyska dialekten, som utvecklades ur dessa språkformer, det starkaste inflytandet på estniska.

Den första sammanhängande estniska texten som bevarats till vår tid är handskriften från Kullamaa. Texten härstammar från åren 1524–1528, är katolsk och innehåller två böner – fader vår och Ave Maria – och trosbekännelsen.

Reformationen som skakade Nordeuropa och nådde Estland under det tidiga 1500-talet medförde ett större behov att predika på folkspråken och gjorde det ännu mer nödvändigt att översätta religiösa texter till nord- och sydestniska.

De första estniska språklärorna och ordböckerna sammanställdes på 1600-talet. Sedan denna tid har en riklig estnisk litteratur bevarats till våra dagar.

Under det nationella uppvaknandet i mitten av 1800-talet utvecklades estniskan vidare, från ett talat allmogespråk till kulturspråk. Estniskan började användas i skönlitteratur och vetenskap; de första vetenskapliga avhandlingarna gavs ut på modersmålet. 1884 publicerade Karl August Hermann den första estniska grammatikan på estniska; den kom att spela en viktig roll i språkets standardisering.

Under samma tid, i slutet av 1800-talet, började den inhemska estniska befolkningen använda ordet eesti ”estnisk” om sig själv, ett ord som förmodligen lånats från svenska eller tyska under 1600-talet. Förut hade flertalet ester – allmogen – kallat sig maarahvas ”landfolket” och sitt språk maakeel ”landspråket”.

Under 1900-talets första årtionden satte sig estniska akademiker i sinnet att medvetet utveckla estniskan till kulturspråk. En viktig roll i denna strävan spelades av Johannes Aavik som försökte göra litteraturspråket rikare och vackrare. Han stödde sig på element i finska och de estniska dialekterna, men skapade också nya ord och grammatiska former. En annan riktning, som likaledes kom att spela en viktig roll för språkets förnyelse, företrädde av Johannes Voldemar Veski. Han koncentrerade sig på att normera böjningsläran och utarbeta fackordförråd. Vid den här tiden uppstod tusentals och åter tusentals nyord att användas i vetenskap och på vardagslivets alla områden.

Under 1900-talet bars språkets standardisering i mycket hög grad upp av ordböcker. Den första normerande ordboken för estniska gavs ut 1918.

Under sovjetstyret (1940–1941 och 1944–1991) blev språkets standardisering och strävan att strängt rätta sig efter regelverket en form av nationellt motstånd. Det var ett sätt att motsätta sig sovjetideologin som förkroppsligades av det ryska språket. Språket blev den estniska identitetens mäktigaste symbol. De sovjetiska myndigheterna förbjöd inte det vetenskapliga studiet av estniska och inte heller användningen av estniska i de flesta sfärer i det offentliga livet, inklusive den högre utbildningen. Det gjorde det möjligt för esterna och deras språk att stå emot såväl förryskning som en massiv invandring av rysktalande människor.

Under 1990-talet blev inställningen till språknormerna mer öppen; olika sociolekter och större språklig mångfald började åter värdesättas.

Johannes Aavik försökte göra
det estniska litteraturspråket
rikare och vackrare

Rekonstruktion av estniska

Det hittills enda försöket att rekonstruera gammal nordestniska gjordes av Andrus Saareste. Numera anser språkexperter att sådana rekonstruktioner är alltför bundna till språkträdsteorin och att den rekonstruerade estniskan därför hamnar oacceptabelt nära finska för att kunna stå sig i vetenskapliga sammanhang.

I följande rekonstruktioner markeras laryngalklusil med ett "q", precis som fallet är i vöru-språket.

"Det var en gång en gammal ärlig man som hade en mycket elak hustru som skällde (och) svor från tidig morgon till sena kvällen och slog sin stackars man."

Före 1200-talet:

Kõrdan oli ühdellä vanhalla auvoisalla meehellä ülin kurja nainõn, ken soimasi, kirosi, tervehen pitkän päivän varhaisesta hoomikkosta hiljaisennik õhtagonnik niinkä peksi vaivaista meestäsäq...

1200-talet:

Kordan oli ühdellä vanhala auvosala mehelä ülin kurja nainõn, ken sõimas, kiros terveen pitkän päivän, varasõsta hoomikkosta hiljaisenniq õhtooniq niinkä peksi vaivasta meestäsäq...

1500-talet:

Koora oli ühel vanal auosal mehel väen kaas kuri naine, ke sõimas, kiros terven pitkan päivän, varasest hommikost hiliseni õhtoni ning peks vaivast meestäsä...

1600–1700-talet:

Koora oli ühel vanal auusal mehel väega kuri naine, kes sõimas ja kiros terve pitka päeva, varasest ommikost ilise õhtoni ning peks vaist meest...

1900-talet:

Kord oli ühel vanal ausal mehel väga kuri naine, kes sõimas ja kirus terve pika päeva, varasest hommikust hilise õhtuni ning peksis oma vaest meest...

Estniska dialekter och språkskikt

Standardestniskan uppstod ur två tidigare stamspråksdialekter – nord- och sydestniska. Skillnaderna mellan dessa protospråk återspeglas i såväl ljudskick som grammatik.

På sydestniskt område kan man tydligt urskilja tre dialekter: mulgi (1), tartu (2) och võru-setu (3). På nordestniskt område finns nordöstlig kustestniska (4), östlig

estniska (5), centralestniska (6), västlig estniska (7) och ö-dialekten (8).

Det estniska riksspråket har flera olika register; vardaglig talad estniska avviker avsevärt från skriven estniska. Förutom regional variation som beror på olika dialektal bakgrund färgas talspråket av talarens utbildningsnivå och sociala ställning. Ändå är estniska mindre

● Hiiumaa	● Vigala	● Vaivara
● Saaremaa	● Harju-Risti	● Kodavere
● Muhumaa	● Kuusalu	● Karksi

sociolektalt skiktad än de stora europeiska språken. De vanligaste formerna av slangspråk talas av skolungdomar och studerande vid universitet och högskolor. Datorer och Internet har skapat en ny språkform som är präglad av engelska. Förbrytarslang baserar sig i hög utsträckning på ryska.

Estniska dialekter

Vår näktergal har i år flugit någon annanstans

Hiumaa:

Saaremaa:

Muumaa:

Läänemaa:

Vigala:

Kihnu:

Harju-Risti:

Kuusalu:

Järvamaa:

Norra Virumaa:

Vaivara:

Kodavere:

Karksi:

Södra Tartumaa:

Võrumaa:

Setomaa:

Meide õöbik aa seaesta maeale läin

Meite õöbik oo siasta mäale läind

Meite üöbik uo sieoasta mõjale läin

Meite ärjälend oo tänäkond maale läin

Mede künnilind uu tänabõ maeale läind

Mede künniljõnd ond tänävasta maalõ läin

Mete üöbik oo tänabu maeal läin

Meie üöbik on tänävu muuale mend

Me õitselind on tänavu maale läind

Meie kirikiut one tänävu moiale lähänd

Mei sisokaine ono (olo) tänä vuo moiale mennõ

Meie sisask one tänävuade mõjale lähnud

Mee kiriküüt' om täo muial lännü

Meie tsisask om tinavu muiale lännu

Mii sisask um timahavva muialõ lännüq

Mii sisas'k om timahavva muialõ l'änüq

Standardestniska:

Meie õöbik on tänavu mujale läinud

Võro kiil (võruspråket)

Võruspråket är historiskt sett en sydestnisk dialekt. Jämfört med andra sydestniska dialekter (tartu och mulgi) har språket bevarat många särdrag och är idag den form av estniska som skiljer sig mest från standardestniskan.

Tack vare den verksamhet som bedrivs av Võruinstitutet och sommaruniversitet, som ägnats võruspråket och –kulturen, har võruspråket nyligen standardiserats. Det tidigare sydestniska skriftspråk som fram till början av 1900-talet kunde ha blivit normgivande för det estniska standardspråket, grundade sig på tartudialekten. Võruspråket skiljer sig från standardestniska till såväl uttal, böjningsformer, satsbyggnad som ordförråd. Man förmodar att några võruestniska morfologiska egenheter är

urgamla. Exempelvis formen för indikativ tredje person singular uttrycks antingen utan ändelse, t.ex. *and* ”hon eller han ger”, eller med ändelsen –s, t.ex. *kirotas* ”hon eller han skriver”; motsvarande standardestniska former är *annab* respektive *kirjutab*, dvs. ändelsen –b.

Bland de östersjöfinska språken återfinns denna typ av dubbel konjugation endast i võru, setu och karelska.

En annan väsentlig skillnad mellan standardestniska och võruestniska är vokalharmonin. Det finns en allmän regel för de östersjöfinska språken enligt vilken en främre vokal i den första stavelsen av ett ord (t.ex. *ä*, *ö* och *ü*) kräver att övriga vokaler i ordet också ska vara främre, medan en bakre vokal i första stavelsen (*a*, *o* och *u*) ska följas av bakre vokaler. De flesta nordestniska dialekter och standardspråket har ingen vokalharmonin, till skillnad från võruestniskan; jämför standardestniskans *küla* ”by” med võruspråkets *külä*.

Det finns markanta skillnader i vardagsspråkets ordförråd mellan standardestniska och võruspråket:

Estniska	Võru	Betydelse
punane	verrev	röd
vend	veli	bror
soe	lämmi	varm
õde	sõssar'	syster
uus	vahtsõnõ	ny
pruut	mõrsja	brud
rääkima	kõnõlõma	tala
koer	pini	hund
pesema	mõskma	tvätta
hunt	susi	varg
surema	kuulma	dö
punane sõstar	hõrak	röda vinbär
kask	kõiv	björk
nutma	ikma	gråta
oder	kesv'	korn (sädesslaget)

En ytterligare påfallande skillnad möter man i negerade satser. I võruestniska sätts negationsordet ofta efter verbet, men före verbet i standardestniska.

Estniska	Võru	Betydelse
sa ei anna ma ei tule	saq anna eiq maq tulõ õiq	du ger inte jag kommer inte

I standardestniska används negationsordet *ei* i såväl presens som imperfekt, t.ex. *ei kirjuta* ”skriver inte”, *ei kirjutanud* ”skrev inte”; i södra Estland uttrycks tempusskillnaden med hjälp av olika negationsord, t.ex. *ei kirota* eller *kirota aiq* i presens och *es kirota* eller *kirota es* i imperfekt.

Kasus inessiv har i võruestniska ändelsen *–n* eller *–h* (den senare används nästan inte längre), standardestniska har ändelsen *–s*.

Estniska	Võru	Betydelse
külas metsas	külän mõtsah	i byn i skogen

Nominativ plural bildas med laryngalklusil (i skrift markerad av ”q”), i standard-estniska med ett *t*-ljud som skrivs *–d*.

Estniska	Võru	Betydelse
külad metsad	küläq mõtsaq	byar(na) skogar(na)

Laryngalklusilerna ger den talade syd-estniskan en ”knyckig” karaktär jämfört med den mer ”jämnna” nordestniskan, särskilt i förhållande till den ”sjungande” ö-dialekt som talas på öarna utanför den estniska västkusten.

Estniskt teckenspråk

Det estniska teckenspråket är en intressant varietet. Ungefär tvåtusen döva människor använder detta språk som främsta medel för att meddela sig med andra människor.

Det estniska teckenspråket för döva (ETS) skiljer sig från andra sådana språk huvudsakligen genom olika tecken och i mindre omfattning genom sin grammatiska struktur (t.ex. tecknet för "smärta" i estniskt och amerikanskt teckenspråk [1 och 2]). Men många tecken i olika teckenspråk liknar varandra. Dessa likheter gör det möjligt att överföra ett budskap från ett teckenspråk för döva till ett annat och gör att hörselskadade av olika nationalitet kan göra sig förstådda med varandra.

Samtidigt är talspråkets inflytande på ETS (liksom på andra teckenspråk för döva) stort.

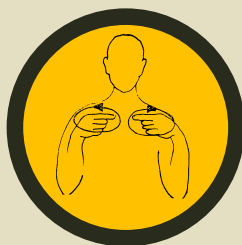
Vissa tecken uttrycks med ikoner, bilder där fingrarna försöker efterlikna den första bokstaven i motsvarande estniska ord (t.ex. tecknet för *restoran* "restaurang" [3]) eller tar fasta på hur det estniska ordet uttalas (t.ex. tecknet för *mahl* "saft, juice", som återger den tydliga utandning som är utmärkande för uttalet av *h*-et i det estniska ordet).

När man skapade ETS utgick man främst från de ryska och finska teckenspråken för döva. Sålunda bygger det estniska tecknet för "fjäril" på det finska tecknet för "fågel" [5 och 7].

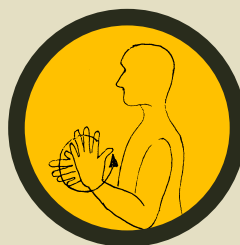
Den form av ETS som används i Pärnu anses vara den ursprungligaste "dialekten".

smärta [1]

smärta (amerikanskt TS) [2]

under teckna

restaurang [3]

saft, juice [4]

fågel (finskt TS) [5]

döv

älska [6]

fjäril [7]

Alfabet, stavning, uttal

Det estniska skriftspråket har under hela sin historia skrivits med olika varianter av det latinska alfabetet. Det estniska alfabetet har 32 bokstäver:

A B (C) D E (F)
G H I J K L M
N O P (Q) R S
Š Ž T U V (W)
Õ Ä Ö Ü (X) (Y)

Några bokstäver (*c, f, x, y*) förekommer bara i främmande ord eller egennamn; även andra tecken som bygger på latinska

bokstäver (t.ex. *ø, å, č*) kan förekomma. Bokstäverna med diakritiska tecken (*õ, ä, ö, ü*) betecknar självständiga estniska fonem. Tilde i bokstaven *õ* står inte för nasalering som i portugisiska eller muljering (palatalisering) som i spanska; *õ* är ett självständigt vokalfonem.

Det standardestniska uttalet är relativt lätt, stavningen är i hög grad fonetisk. Samtidigt gör stavningen ofta inte någon skillnad mellan andra och tredje kvantiteten. Inte heller muljering markeras med särskilda tecken.

Den estniska stavningen har bibehållit några gamla drag – några skrivformer står för uttal som få talare använder. Flertalet ester uttalar inte *h* i början av ord, t.ex. säger man *all obune*, men skriver *hall hobune* ”en grå häst”.

all obune och hall hobune

Det estniska skriftspråkets historia

De äldsta sammanhängande estniska texterna härstammar från 1500-talet. Den första bok som innehåller text på estniska trycktes 1525, men boken har inte bevarats. Däremot har man funnit elva fragmentariska sidor av en luthersk katekes från 1535; den tyska texten i denna tvåspråkiga bok skrevs av den tyske prästen Simon Wanradt och översattes till estniska av hans estniska kollega Johan Koell. På 1600-talet gavs ett flertal estniska språkhandböcker ut på tyska och latin, liksom tysk–estniska ordböcker. Den första boken av denna art utkom 1637. Författaren var återigen en tysk präst – Heinrich Stahl.

Fram till mitten av 1700-talet kämpade två olika språkvarianter om ställningen som estniskt standardspråk: en nordlig estniska (Tallinn) och en sydlig (Tartu). Nya testamentet gavs ut på sydestnisk tartudialekt 1686. 1739 utkom den första översättningen till estniska av hela bibeln. Eftersom språket i översättningen var nordligt, blev denna språkform förhärskande. En ytterligare orsak till att det sydestniska skriftspråket inte lyckades hävda sig i konkurrensen var att staden Tartu, södra Estlands centrum, brann ner och att befolkningen deporterades till Ryssland 1708, då Sverige och Ryssland bekämpade varandra under nordiska kriget. I slutet av 1800-talet hade sydestniska praktiskt taget upphört att användas som skriftspråk. Först på 1990-

talet återupplivades ett sydestniskt skriftspråk som denna gång bygger på vörudialekten.

Fram till slutet av 1600-talet stod det estniska skriftspråket under starkt tyskt inflytande. Tyska ord och uttryck lånades i nästan oförändrad form, framför allt i religiösa texter som författades av tyska präster på en estniska som avvek från det egentliga talspråket. Stavningen var inkonsekvent och använde element från latinska, lågtyska och högtyska förebilder. Under det tidiga 1600-talets motreformation användes i södra Estland en stavning som byggde på polsk förebild.

I slutet av 1600-talet stod främst Johann Hornung och Bengt Gottfried Forselius bakom en reform av den skrivna estniskan. Flera tyska särdrag frångicks och ett strikt system för stavning anammades som emellertid fortfarande byggde på tyska stavningsprinciper.

En ny reformvåg med sikte på att göra den skrivna estniskan mer folknära uppstod under första hälften av 1800-talet. 1818 införde Otto Wilhelm Masing ett särskilt tecken, õ, för den vokal som uttalsmässigt ligger mellan ö och o. I mitten av 1800-talet utarbetade Eduard Ahrens nya rättskrivningsprinciper som byggde på finskans stavning; detta system slog igenom under 1800-talets sista decennier och används än idag.

Ett förkrossat och bedrövat hjärta skall du, Gud, icke förakta

Ett exempel

Psaltaren, Psalm 51:19b
(1917 års bibelöversättning)
ett förkrossat och bedrövat hjärta
skall du, Gud, icke förakta

I (1638)

öhe ahasut nink katkipextut
süddame saht sinna Jummal
mitte errapölgkma

II (1739)

üht rõhhtud ja russuks pekstud
süddant ei laida sa mitte, Jummal

III (1997)

murtud ja purukslöödud südant
ei põlga Jumal

Kommentar

Stavning

I – använder främmande bokstäver: *katkipextut*;
jämför med II och III: *pekstud*, *puruks*
I, II – skriver ö för vokalen ô: *errapölgkma*, *rõhhtud*,
jämför med III: *põlga*
I, II – kort vokal markeras genom att följande
konsonant skrivs dubbelt: *süddame*, *süddant*;
jämför med III: *süddant*

Grammatik

I, II – använder obestämd artikel:

Õhe [...] *süddame*, *üht*

[...] *süddant*; jämför med III: *süddant*

I – använder tysk futurumform: *saht* [...] (mitte)
errapölgkma; jämför med II, III: *(ei) laida*, *(ei) põlga*

I – använder tysk negation med jakande verb och
negationspartikel: *Saht* [...] *mitte errapölgkma*;

II – dubbel negation med negationspartikel: *ei laida* [...] *mitte*; jämför med III: *ei põlga*

I – har fel objektskasus (genitiv i stället för partitiv):
öhe [...] *süddame*; jämför med II, III: *üht* [...]

süddant, *süddant*

Klang

Estniskan är rik på vokaler: förhållandet mellan vokaler och konsonanter är 45:55. Av estniskans 26 fonem är 9 vokaler: *u*, *o*, *a*, *õ*, *ü*, *ö*, *ä*, *e*, *i*. (Invånarna på Estlands största ö Saaremaa använder endast 8 vokaler eftersom de ersätter *õ* med *ö*. Talare av vörudialekt i sydost har tio vokaler, då de har två olika varianter av *õ*.) Vokalerna kombineras till inte mindre än 36 olika diftonger. Detta ger upphov till intressanta kombinationer (t.ex. det sammansatta ordet *kõueööaimdus* ”föräning om en åskvädersnatt”). Såväl vokaler som diftonger kan vara betydelseskiljande: *öö* ”natt”, *õu* ”gårdsplan”, *ei* ”nej; inte”. Några estniska sammansättningar har till och med flerfaldiga vokalanhopningar, exempelvis *kuuuurijate töööö jääärel* ”månforskarnas arbetsnatt på iskanten”.

Däremot är konsonantförbindelserna få, i synnerhet i början av ord. De initiala konsonantförbindelser som finns har upptagits i språket via lånord, t.ex. *tross* ”rep, tåg, lina”, *kross* ”slant” (av tyskans *Groschen*) osv. De anhopningar av konsonanter som uppträder inuti estniska ord har ofta uppkommit genom att en vokal bortfallit, s.k. synkope.

Konsonantförbindelserna består mestadels av två olika konsonanter, men i ordet *vintsklema* ”vrida sig” står hela fem konsonanter intill varandra.

Bortsett från ett fåtal undantag faller huvudbetoningen i estniska ord på första stavelsen, medan ojämna stavelser och den sista stavelsen i ett ord har bibetoning.

Ordförrådet

Standardestniskans ordförråd är tämligen rikt, eftersom det inkluderar ord från såväl nordligt som sydligt dialektområde. Ordförrådet utökas dessutom ytterligare genom att nya ord bildas med olika ändelser.

Bildningar till verbet *nägema* "att se" är exempelvis: *nägu* "ansikte", *nägematu* "osynlig", *nägemine* "seende", *nägemus* "vision", *nägemuslik* "visionär", *nägevus* "synförmåga", *nägija* "en seende", *nägupidi* "(känna någon) till utseendet", *nägu* "vacker", *näht* "symptom (på sjukdom)", *nähtamatu* "osynlig", *nähtav*

"synlig", *nähtaval* "(vara) i sikte, inom synhåll", *nähtavalt* "på ett synligt sätt", *nähtavasti* "synbarligen", *nähtavus* "sikt, möjlighet att se på avstånd", *nähtus* "företeelse", *nähtu* "det som (någon) sett", *nähtuma* "bli uppenbar, komma i dagen" osv.

Det estniska ordförrådet består av inhemska estniska ord och lånard. Eftersom estniskan erbjuder många möjligheter att avleda nya ord, vore det mer korrekt att tala om inhemska ordstammar och inlånade ordstammar. Estniska ordstammar är dels de som

nägu "ansikte"

nähtav "synlig"

nägu "vacker"

nägupidi "till utseendet"

näotu "ful, otäck"

nähtamatu "osynlig"

nägemine "seende"

nägemus "vision"

estniskan har gemensamt med andra finsk-ugriska språk, dels de som är typiska för estniska. Enligt estniska språkforskare är förhållandet mellan estniska stammar och inlånade ordstammar ungefär 50:50.

Om man bortser från internationella ord med latinsk eller grekisk stam, uppgår antalet estniska stammar till två tredjedelar.

Lånordens ursprung

(enligt Huno Rätsep)

högtyska lån 486–520 stammar
(sedan mitten av 1500-talet)

ryska lån 315–362 stammar
(sedan 1300-talet)

svenska lån 105–148 stammar
(sedan sent 1200-tal)

lågtyiska lån 771–850 stammar
(sedan 1200-talet)

tidiga germanska lån 269–397
stammar (före 1200-talet)

tidiga baltiska lån 94–156 stammar
(sedan andra årtusendet f. Kr.)

Estniska har under tidernas lopp dessutom lexikaliskt påverkats med ord från exempelvis franska och i nyare tid

engelska. Lånorden har i estniska ofta anpassats så att deras främmande ursprung inte längre är uppenbar:

Lågtyska:			Högtyska:		
schōle	>	kool "skola"	schleifen	>	lihvima "slipa"
dīk	>	tiik "damm, göl"	Schinken	>	sink "skinka"
schüren	>	küürima "skura"	Zichorie	>	sigur "cikoria"
Slaviska / ryska:			Svenska:		
gramota	>	raamat "bok"	ost	>	juust
okno	>	aken "fönster"	flicka	>	plika "flicksnärta"
kapusta	>	kapsas "kål"	tomte	>	tont "spöke"

Flertalet ryska lånord är flera sekler gamla; ett fåtal ord härstammar från den

femtioåriga sovjetiska ockupationen.

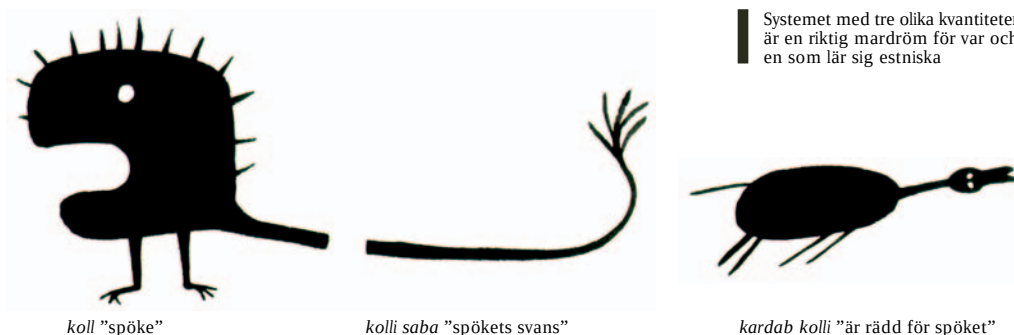
Estniskans karakteristiska drag

Estniskan utmärker sig genom följande särdrag:

- * ett stort antal kasus – 14 produktiva kasus;
- * avsaknad av grammatiskt genus vid såväl substantiv som personliga pronomina. Eftersom det personliga pronomenet *tema* kan avse både en kvinna och en man (ibland till och med ett föremål), står esten inte, till skillnad från talare av indoeuropeiska

språk, inför något problem med politiskt korrekta ord;

- * ingen artikel (varken bestämd eller obestämd);
- * skillnader mellan tre olika tidslängder (kvantiteter) för såväl vokaler som konsonanter. Skillnaden mellan andra och tredje kvantiteten markeras inte alltid i skrift; i sådana fall framgår ordets betydelse och uttal av sammanhanget.

Vokalen i 1:a kvantiteten
Vokalen i 2:a kvantiteten
Vokalen i 3:e kvantiteten

V
V:
V::

koli gammalt skräp, krimskrams
kooli genitiv av *kool* "skola"
kooli partitiv av *kool* "skola"

Konsonanten i 1:a kvantiteten
Konsonanten i 2:a kvantiteten
Konsonanten i 3:e kvantiteten

K
K:
K::

koli gammalt skräp, krimskrams
kolli genitiv av *koll* "spöke"
kolli partitiv av *koll* "spöke"

Systemet med tre kvantiteter sågs länge som en unikt estnisk företeelse. Nyligen har språkforskare emellertid påvisat liknande fenomen i några nordtyska dialekter. Man antar att systemen med tre

kvantiteter i estniska och de tyska dialekterna utvecklats samtidigt. Både tyska och estniska hörde under flera sekler till det kulturområde som präglades av Hanseförbundet.

Formlära och ordbildning

Det viktigaste sättet att bilda estniska ord på, är att foga en avledningsändelse till en ordstam. Estniska har omkring hundra

sådana suffix, men bara två prefix: *eba-* och *mitte-*, ”icke-, o-”.

En typisk estnisk sats

Täppidega lipsud sobivad erandlikele teatrijuhtidelegi
(Prickiga slipsar passar även för osedvanliga teaterchefer)

täppi-de-ga → ”prick” – komitativ plural (= med)

lipsu-d → ”slips” – plural

sobi-vad → ”passa” – 3:e person plural (-vad < va-d aktivt presens particip i plural)

erandlike-le → ”osedvanlig” – allativ plural (= vart)

↓

erand-lik → ”osedvanlig” (–lik är ett morfem som lånats från tyskan, jfr nyhögtyiska –lich)

↓

era → ”utom, utanför”

↓

erand → ”undantag”

teatri-juhti-de-le-gi → teater i genitiv, juht ’ledare’ i partitiv, de – genitiv plural,

le – allativ (= vart, åt vem), gi ’också; även’

Estniska brukar omtalas som ett morfologiskt agglutinerande (”vidlimmande”) språk. Den agglutinativa karaktären hos ett språk framgår av att ändelserna, de element som bär grammatisk information, fogas till en ordstam och att varje sådan ändelse uppbär endast en betydelse. I själva verket rör sig estniskan allt mer från

agglutination till starkare flektion, där varje ändelse kan ha flera betydelser. Estniska skiljer sig från sitt nära grannspråk finska (som är agglutinerande) genom talrika särdrag. Några forskare har till och med hävdats att lettiska, ett indoeuropeiskt språk och därmed inte släkt med estniska, typologiskt sett står närmare estniskan än vad finskan gör.

Kasus

Estniska är ett språk med många kasus, fjorton kasus är produktiva. Som jämförelse: Ryska har sex, tyska fyra, engelska och svenska bara två kasus. De

betydelser som i estniska uttrycks med kasusändelser, motsvaras på svenska och de flesta andra språk av prepositioner.

Estniskans kasus

Kasus		Betydelse
Grammatiska kasus		
1. Nominativ	ilus tüdruk	en vacker flicka, den vackra flickan
2. Genitiv	ilusa tüdruku	en vacker flickas, en vacker flicka (som totalobjekt)
3. Partitiv	ilusa-t tüdruku-t	en vacker flicka
Adverbialkasus		
Inre lokalkasus		
4. Illativ	ilusa-sse maja-sse	in i ett vackert hus
5. Inessiv	ilusa-s maja-s	inne i ett vackert hus
6. Elativ	ilusa-st maja-st	ut ur ett vackert hus
Yttre lokalkasus		
7. Allativ	ilusa-le maja-le	till/åt ett vackert hus, upp på ett vackert hus
8. Adessiv	ilusa-l maja-l	på ett vackert hus, hos ett vackert hus
9. Ablativ	ilusa-lt maja-lt	från ett vackert hus
Övriga kasus		
10. Translativ	ilusa-ks tüdruku-ks	(bli) en vacker flicka
11. Terminativ	ilusa tüdruku-ni	fram till en vacker flicka
12. Essiv	ilusa tüdruku-na	som vacker flicka
13. Abessiv	ilusa tüdruku-ta	utan en vacker flicka
14. Komitativ	ilusa tüdruku-ga	med en vacker flicka

Trots det stora antalet kasus saknar estniskan ett särskilt kasus för direkt objekt, akkusativ, som finns i de flesta indoeuropeiska språk. I estniskan kan ett direkt objekt i singular stå i nominativ, genitiv eller partitiv, i plural endast i

nominativ eller partitiv. Genitiv singular och nominativ plural uttrycker därvid totalitet och att handlingen som objektet riktar sig mot är fullbordad. Partitiv används för partialitet eller ofullbordad handling.

lammas "får"

Sålunda betyder satsen

Peeter	kirjutas	luuletust (partitiv och partiellt objekt)
Peter	skrev	(på en) dikt

att Peter har skrivit på en dikt, men att talaren inte vet om den är färdig eller inte.

Däremot beskriver

Peeter	kirjutas	luuletuse (genitiv och totalobjekt)
Peter	skrev	(en) dikt

en fullbordad handling, att dikten är färdig.

I en negerad sats tillåter estniskan endast partitiv som objektskasus (partiellt objekt):

Peeter	ei kirjutanud	luuletust (partiellt objekt)
Peter	skrev inte	dikten/(någon) dikt

Ett objekt sätts i nominativ om imperativ används:

Peeter, Peter,	ehita bygg	laev (nominativ, totalobjekt)! (ett) fartyg!
men: Peeter, Peter,	ehita bygg	laeva (partitiv, partiellt objekt)! (vidare på) fartyget!

Medan adverbialkasus har endast en kasusändelse var, saknar grammatiska kasus egen ändelse i nominativ och genitiv, delvis även i partitiv. Ibland sammanfaller alla tre formerna i singular och har skilda former endast i plural:

Nominativ Genitiv Partitiv	Singular maja maja maja	Plural maja-d maja-de maja-sid
(maja "hus")		

Adverbialkasusens ändelser i singular och plural är desamma; plural markeras av en särskild ändelse:

Allativ singular ilusa-le tüdruku-le ("till/åt en vacker flicka, till/åt den vackra flickan")
Allativ plural ilusa-te-le tüdruku-te-le ("till/åt vackra flickor, till/åt de vackra flickorna")

lamba "fårets, av fåret"

Det finns ingen särskild böjning för substantiv och adjektiv – de böjs på samma sätt. Ett adjektivattribut är alltid kongruent med sitt substantiv i tio av estniskans fjorton kasus.

På grund av ljudväxlingar (stadieväxling) kan det ibland vara svårt att känna igen ordets stam vid jämförelse med nominativfomen, t.ex.:

Nominativ		Genitiv (stam)
uba	"böna"	oa
pidu	"fest"	peo
lammas	"får"	lamba
mees	"man"	mehe
naine	"kvinna"	naise

Peeter ei mõistnud seent
Peter förstod inte svampen

Verb

I estniska skiljer man mellan presens, imperfekt, perfekt och pluskvamperfekt. I talad vardagsestniska och i tidningsspråk förekommer även en analytisk futurumkonstruktion med *saama*. Denna bildas på samma sätt som futurum med *werden* i tyska: det böjda verbet *saama* "få; bli" + supinum av vilket annat verb som helst, t.ex. *olema* "vara" – *saab olema* "kommer att vara", *tulema*

"komma" – *saab tulema* "kommer att komma" osv.

Verben böjs i personalis och impersonalis (motsvarar delvis svenskans aktivum och passivum). De förekommer i indikativ, imperativ, konditionalis eller mediativ. Ett verb står antingen i jakande eller nekande form.

Person	Singular		Plural		
1. (ma)	armasta-n	'jag älskar'	(me)	armasta-me	'vi älskar'
2. (sa)	armasta-d	'du älskar'	(te)	armasta-te	'ni älskar'
3. (ta)	armasta-b	'hon, han älskar'	(nad)	armasta-va-d	'de älskar'

Eftersom personändelserna tydligt anger person, behöver man vanligen inte använda personliga pronomen, utom i tredje person av verbet *olema* "att vara".

I estniska ordböcker brukar verben stå i såväl infinitiv som supinum. Av verbet "älska" heter supinum *armasta-ma*, infinitiv *armasta-da*.

Supinum var ursprungligen ett verbalsubstantiv i illativ; formen har bevarat sin nominala karaktär till våra dagar. Därför är det möjligt att bilda kasusformer av supinum, t.ex. inessiv

armastama-s "älskandes", elativ *armastama-st* "från älskandet" och abessiv *armastama-ta* "utan att älska". Supinum, som alltid har ändelsen *-ma*, kombineras med verb som *pidama* "vara tvungen, måste", *hakkama* "börja" och *minema* "att gå", som i *ma pean minema* "jag måste gå".

Infinitiven har snarast en partitiv karaktär och används med andra slags verb, som *tahtma* "att vilja" och *võima* "kunna", t.ex. *ma tahan teada* "jag vill veta". De regelmässiga infinitivändelserna är *-a* och *-ta*.

Syntax

I motsats till de flesta indoeuropeiska språk, men i likhet med andra finsk-ugriska språk, använder estniska relativt många postpositioner. I stället för att säga exempelvis *all laua* "under bords", säger esten *laua all* "bords under", dvs. "under bordet". Det finnes emellertid en tilltagande tendens i dagens estniska att ersätta postpositioner med prepositioner, exempelvis uttrycket *teed mööda* "vägens längs" med *mööda teed* "längs vägen". Betecknande för estniska är också en relativt fri ordföljd. Orden i en sats låter sig tämligen lätt stuvas om, utan att satsen skulle bli grammatiskt felaktig. I många andra språk, även svenska, vore det nästan omöjligt. Orsaken till denna skillnad ligger i att kasusändelserna markerar det grammatiska förhållandet mellan orden i en sats. I svenska, som saknar den mångfald och entydighet som kasusändelserna står för, uttrycks motsvarande förhållanden genom ordens ordningsföljd i satsen. Om förhållandena framgår av ändelser, är ordens placering i satsen inte längre viktig. Om inga kasusändelser finns, är ordföljden den enda möjligheten att uttrycka dessa förhållanden.

Som i de flesta andra europeiska språk har en typisk estnisk sats strukturen SPO: subjekt – predikat – objekt:

Mari Mari	armastas älskade	Peetrit Peter
Nominativ		partitiv (partiellt objekt, nominativ: Peeter)
subjekt Mari	verb älskade	objekt Peter

Men i många fall, särskilt i poesi, kan ordföljden vara en helt annan:

Tihti ofta	taevas himmel-i	tähti stjärnor	nähti såg-man
---------------	--------------------	-------------------	------------------

"man såg ofta stjärnor på himlen"

Denna sats kan omskrivas på 24 olika sätt, och betydelsen är fortfarande fullt förståelig:

Tihti taevas tähti nähti
Tihti taevas nähti tähti
Tihti tähti taevas nähti
Tihti tähti nähti taevas
Tihti nähti taevas tähti
Tihti nähti tähti taevas
etc., etc.

Eesti Instituut

Estniska Institutet
Pakk 34 69, EST – 10506 Tallinn, Estland
E-Mail: einst@einst.ee einst@einst.ee
<http://www.einst.ee>

KAESTIN
NISKAE
NISKAE

